

Az irodalomtudomány változásai

A hisztorizmus fölfogásában a történelem mestere életnek, tudománynak. De megfordítva is igaz a tétel: az élet maga is mestere lehet a históriának.

Ezzel fejeztem be egy régebbi tanulmányomat,¹ amelyben azt igyekeztem bizonyítani, hogy a történetiszemlélet mennyire függvénye a jelenkor szellemi strukturájának és hogy a modern irodalom világánál mint alakul át a régebbi írótól való fölfogásunk. A múlt képe a jelen változásaival együtt fejlődik. . .

Azóta mindjobban meggyőződésemmé vált, hogy az irodalomtudomány állása épúgy történelmi mozzanat, mint egy-egy korszak irodalmi arculata. Az irodalomtörténetírás története nem adatok egymásutánja, hanem belső fejlődés, amelynek tükrében a múlt is folyton variál.

Egyik legfrappánsabb bizonyítéka ennek az a nagy irodalmi harc, amely Franciaországban még mindig dúl² pro és contra a romantika körül: elég ha Lasserre, Seillière, Ernest Daudet és Brémond abbé neveit említsem. A harc stílusára és a francia múltszemlélet kettészakadtságára jellemző, hogy nemrég Pierre Benoît azt írta Victor Hugóról: *le plus grand imbécile du XIXe siècle*. Ez sokkal több, mint az volna, ha például valakit Tompát korlátoltnak nevezné.³ Pierre Benoît-t, Hugo-kritikája után pár hónapra beválasztották az Akadémiába. . .

*

Előttem fekszik egy 1837-ből való francia irodalomtörténet;⁴

¹ Modern irodalmunk és az irodalomtudomány, Széphalom, 1927.

² V. ö. Fritz Neubert, Der Kampf um die Romantik in Frankreich—Deutsche Vierteljahresschrift 1935:583.

³ Szerb Antal írja, nem a maga, hanem Arany nevében: „Intellektuális hajlamai arra unszolták, hogy barátokat keressen és tanítványokat neveljen, akikkel gondolatait kicserélheti. Ezt jelentette a számára Petőfi és ezzé akarta később Tompát kiképezni, de terve megdőlt Tompa korlátoltságán. Ezért állandó panaszai, hogy unatkozik, nincs társasága, nincs szórakozása“. (Magyar Irodalomtörténet II, 1934:88.)

⁴ Hist. de la lit. fr., depuis son origine jusqu'à nos jours, Paris, 1837.

szerzője: Auguste Desprez, nem szerepel a francia irodalomtudomány történetében. De annál érdekesebb, mert jellemző tünete a kornak és mert egyik őse a romantika körüli vitának. Desprez ideálja természetesen a klasszicizmus és az egész francia irodalmat ebből a szemszögből nézi. Boileau költeményei, szerinte, a művészi perfectio-t valósítják meg... A század nagy emberei barátjukként tisztelték őt... Hiszen XIV. Lajos százada neki köszönheti Racine tökéletességét, Molière legjobb darabjait... Így lelkesedik Auguste Desprez, az egyébként méltán elfeledett irodalomtörténész, aki viszont a XIX. századi romantikáról olyan nézetet vall, amelyet örömmel üdvözölhet a *maladie romantique* minden mai ellensége.

Desprez szerint — mintha a modern magyar irodalom „konzervatív“ ellenzőit hallanók — a XIX. század írói siralmas útra vitték a Muzsákat. Az igazi tehetségek visszavonultak a fórumról és az irodalom berkeiben ismét 1789 forradalmi szelleme lett úrrá. Az új, 1830 körül előtérbe-nyomult írók megbotránkoztatják a katolikus Európát (*le scandale de toute l'Europe catholique*). A családiaság szemléjét (*esprit de famille*) sérti ez az irodalom, amely örök szégyene lesz a kornak...

Auguste Desprez katolikus világnézete tehát Boileau-t választja eszményképéül és elhárítja magától a romantikus mozgalmat. A modern francia katolicizmus, amelyet Brémond abbé képvisel a royalista-katolikus Action Française-ligával szemben, épen az ellenkező véleményen van: Boileau értékét erősen leszállítja és a bűnös romantika mellett bátran síkra száll... Brémond abbé egyenesen iskolás előítéletnek nevezi a Boileau-kultuszt,⁵ ironikus mosollyal adózva Nisard emlékének.⁶ Brunetièréről sem feledkezik meg, aki a klasszikus ideál megalkotójának nevezte Boileau-t. Brémond abbé ellenpropozíciói: Boileau-ban semmi eredeti gondolat nincs; nem egyedüli törvényhozója, hanem csupán egyik tollnoka a Parnasszusnak; Lafontaine-t, Molière-t nem értette meg; a középszerűség dicséretében otthonos; az igazi, független zseni iránt nem volt érzéke; maga is a középszerű költészet képviselője...

Ami pedig a romantikát illeti, elég Brémond abbéknak három könyvére hivatkozni, amiknek címei: *Pour le romantisme*, *Poésie et prière*, *La poésie pure*.

*

Mutatis mutandis, a magyar irodalomtudomány történetében is vannak pálfordulások, gyökeres felfogásbeli átalakulások, múltszemléleti változások. Nálunk is időnként elkeseredetten szembenáll egymással két tábor, ha a múlt megítéléséről van szó. Hóman Bálint mondotta egyik nyilatkozatában (Ujság, 1935 jún. 2.) szellemi életünk újtóival kapcsolatban, hogy ha egy tudós a meggyökeresedett igazságokkal és elméletekkel szembehelyezkedik: a fél-

⁵ Pour le romantisme, Paris, 1924:10. stb.

⁶ Nisard racionalista-józan irodalomfölfogásáról v. ö. Vigilia, 1935, IV:47.

műveltek vagy világdöntő szellemi óriást, vagy pedig a nyilvánvaló igazságot megtagadó gonosztevőt látnak benne. . . Ez az utóbbi eset következett be egy újabban megjelent *Magyar irodalomtörténet* szerzőjével szemben,⁷ az irodalomszemléletében új fölfogást akar érvényesíteni, a szellemtörténeti iskola eredményeit, spirituális szempontjait alkalmazta és szakítani merészelt a népies-realista kritika igazságaival.

A magyar irodalomtudományban úgy látszik olyan fordulóhoz érkeztünk el, amint amilyen volt a Toldy után következő Gyulai-korszak nemzedékváltása. Toldy számára a magyar irodalom fénykora lezárult 1830-ban, amikor már csak epigonok következtek.⁸ Toldyval szemben Gyulai nemcsak a kritikában, hanem a katedrán is érvényesítette a maga igazságait. Gyulairól el lehet mondani, hogy „lenézte” egyetemi elődjének véleményét. Hogy milyen lehetett a Gyulai-iskola véleménye Toldyról, a tudósról s irodalomszakértőről, abból izelítőt kapunk Császár Elemér kitünő monográfiájában.⁹

Császár Elemér mindenekelőtt megállapítja, hogy 1872-ben Toldy már egy régen túlhaladott irodalomfölfogást képviselt: arról a káprázatos magasságról, amelyre költészetünk százesztendő alatt emelkedett, Toldy nem vesz tudomást; ő még mindig Daykáról és Kis Jánosról regél s irodalmunk legfényesebb három neve szerinte: Révai Miklós, Kazinczy és Vörösmarty! „A magyar költészet tetőpontját az ő szemében Kazinczy lírája, Vörösmarty epikája, Kisfaludy drámai költészete jelzi, velük lezárult irodalmunk aranykora: ami utánuk következett, Petőfi, Arany, Madách, az hanyatlás, nem méltó hogy amazokkal együtt említettessék.”

Ime irodalomtudományunk történetében az első színváltás! A Gyulai iskola élesen szembenáll a Toldy irodalomfölfogásával. „Toldy tudósabb elme volt, mint Kazinczy — írja Császár Elemér — de könnyed ítélkezése szinte a könnyelműség határán áll s nem messze a fölületességtől.” Soha még irodalomtudományunkban ilyen szakadás nem állott be, mint Toldy és Gyulai között! Gyulai tudós nemzedéke Toldy egyetemi tanársága fölött is kimondja a végítéletet: „Nem sok dicsőséget arat Toldy akkor sem, mikor a tudósból átalakul tanárrá s katedrára lép. Hivatását eltévesztve, a természettudós mikroszkópjával vizsgálja s az ő aprólékosságával magyarázza a költői műveket.” Ez más szóval azt jelenti, hogy a Vörösmartyt Petőfi fölé helyező Toldy nem nagyon értett az irodalomhoz. Ezen lehet mosolyogni, de azért ne legyünk kíméletlenek az

⁷ Szerb Antal, akiről még azt is mondták, hogy lenézi az egyetemi tanárokat, talán azért, mert állandóan a Minerva tanulmányaira, Horváth Jánosra, Eckhardt Sándorra, Thienemann Tivadarra, Szekfű Gyulára hivatkozik és mert elfogadta Prohászka Lajos elméletét a magyar finitizmusról. (V. ö. Minerva, 1934 és Bisztray Gyula Magyar Szemle, 1934 aug.)

⁸ V. ö. Pukánszky Béla, Széphalom, 1928:83.

⁹ A m. irod. kritika tört. 1925:185—204.

érdemes Toldy iránt, — teszi hozzá Császáz Elemér, aki ehelyütt nyilván nemcsak a maga nevében, hanem az egész Gyulai-iskola szempontjából is nyilatkozik. Akkor is, mikor Toldy kicsinyességét, sőt vétkes könnyelműségét emlegeti, vagy Toldy egyik „mérész“ irodalomtörténeti megállapításáról úgy ítélkezik, hogy nincs benne egy szemernyi igazság sem . . .

Beöthy Zsolt más oldalról fordul szembe Toldyval. Szeméreveti a túlzott és helytelenül értelmezett nemzetieskedést. „Könnyen hevülő nemzeti érzése nem egyszer vezette túdzásra, míg kegyelete mesterei és kortársai iránt sokáig elfogulttá tették költészetünk újabb, nemzeti iránya ellen.“¹⁰ Az a tragikus ebben az idézetben, hogy a legnemzetibb irodalomtörténész (Beöthy) ultranacionalizmussal vádolja irodalomtörténetírásunk atyját, Toldy Ferencet, aki — Beöthy szerint — ultranacionalizmusa ellenére sem érti meg irodalmunk nemzeti irányát.

*

Beöthy maga is a Toldy sorsára jutott. Az utána következő nemzedék, amely már az egyetem padjain szkeptikusan hallgatta mesterét, szembefordult a milleniumi irodalomtörténetírás vezérével. Pukánszky Béla fejezte ki legtapintatosabban ennek az új iskolának véleményét: „Irodalomtudományunk hiányain még a Beöthy ékes retorikai ornátusban megszólaló gazdag szellemének sem volt módjában segíteni.“¹¹ Szerb Antal őszintébb fogalmazásban fejezte ki ugyanezt, *Magyar Irodalomtörténetében*.

Beöthy hívei ellentámadással feleltek és azt a tételt állították föl, hogy aki Beöthyt nem fogadja el a magyar irodalomtörténetírás végső szintézisének, az elveti mindazt, ami Beöthyben nemzeti érték: a nemzeti szellem megnyilvánulását. . . Ezek a magukat konzervativaknak nevező és valamikor forradalmár kulturpolitikusok tehát egyfelől — a mult felé — még a szakértelmet is megtagadják elődjüktől, Toldytól, másfelől — a jövő felé — azzal a váddal illetik a mai moderneket, hogy nem jó magyarok, hogy könnyen le tudnak mondani minden magyar hagyományról, amelyhez úgysem sok szál fűzi őket . . .

Nyilvánvaló, hogy a konzervatív, Gyulai-epigon kritikát Szerb Antal egész Irodalomtörténetében az a pont érintette legfájóbban, ahol kiérették Szerb Antal szavaiból ugyanazt a vádat, amellyel Beöthy illette Toldyt. Ha igaz a vád, hogy Beöthy — ultranacionalizmusának színes illúziófelhőiben — sok olyan mélyebben rejlő magyar értéket nem látott meg, amit fölszínre hozni épen a szelemtörténeti irány földata lesz: akkor a modern kritikának új magyarsága fölébe kerekedik majd a Beöthy-féle magyarság-konceptciónak és az epigonok szerepe anakronizmussá válik. Quod Deus avertat! Inkább legyen az új irány „árulással határos“, a Beöthy-

¹⁰ A magy. nemz. ir. tört. ism. II., 1909:128.

¹¹ Széphalom, 1928:89.

vel szembehelyezkedő irodalomtörténész pedig nem-magyar anyától való, idegen kultúra gyermeke.

Tény, hogy Beöthy Zsolt — ez részemről nem akar vád lenni, csak konstatálása az irodalomtudomány változásainak — meleg érdeklődéssel kísérte a kozmopolita Molnár Ferenc pályáját, modern költőink között nagyra értékelte Szép Ernőt és ugyanakkor nem vett tudomást a legősibb magyar zseniről, Ady Endréről, bár anyyira ment, mint a Ferberből magyarrá lett Rákosi Jenő, aki fővezére lett az Ady-ellenes hadjáratnak.

Virág Benedekre kell gondolni, aki a két Kisfaludy láttára főkialtott: *Finis Hungariae!* A konzervativak szerint beköszöntött a nemzetietlen tudomány kora, amely csak azt vizsgálja, hogy mi az idegen a magyar irodalomban... Hogy ez mennyire nem igaz és hogy a mai kritika mennyire többet tud mondani irodalmunk magyarságáról, mint az előző Gyulai-, Beöthy-iskola, arra néhány sornyi idézet szolgáljon bizonyítékul Szerb Antal *Magyar Irodalomtörténetéből*.¹² Berzsenyiről olvassuk ebben a méltatlanul támadott könyvben: „Kifejezésének csodálatos, csak a legnagyobb antikokhoz mérhető hatalma, a magyar kar mennyköve által áll Berzsenyi azok között, akikre ha gondolunk, magyar voltunk valami nagy-szerű megdöbbentő értelmet kap. Akikre, ha gondolunk, valami clyasféle érzés tölti el a magyar irodalom hívét, mint a római költőt, mikor görögökkel mérte össze nemzetét: *excudent alii spirantia mollius aera*... Mások mélyebb bölcsességeket mondanak és hajlékonyabb nüanszokkal fejezik ki lelkük ezerrétúségét, ami idegen a magyar földeken; — de Berzsenyi, ez a benszülött óriás, még szóhoz tudta juttatni azokat az ősi rétegeket, a heroszok és félistenek rététe az emberben, amit utóljára Shakespeare és Michelangelo szó-laltattak meg az európai kulturában.“ A *Nyugatról* azt állapítja meg Szerb Antal, hogy nem volt zsarnokian magyaros orientáció, nem volt teljesen a magyar multhoz hozzáláncolva, de európai szemléletével megoldotta a hagyományokat és levegőt, teret csinált, hogy egy újfajta magyarság, Ady és Móricz magyarsága mozogni tudjon. És itt jön aztán az új irodalomtudomány fölénye az előző iskola fölött: ott is meg tudja látni a magyar lelket, ahol a Beöthy-epigonok csak nemzetköziséget láttak. „Az eredmény — írja Szerb Antal — melyet a *Nyugat* szellemi szabadsága legnagyobb képviselőiben létrehozott, nem abból állt, hogy a magyar irodalom nyugatibb lett, hanem hogy mélyebben és szabadabban magyar lett.“ Erről a magyar lélekről — Madách kapcsán — ezeket a szép sorokat olvassuk Szerb Antalnál: „Legnagyobbjainknak életbölcsessége a magyar eidos legsajátabb filozófiai mondanivalója. Ez is összefügg a magyar finitizmussal: lelki alapja az az érzés, hogy bármi csapások érnek, kint a gyepün, van valahol, bent a magyar lélek mélyén valami megközelíthetetlen, körülhatárolt, független terület,

¹² I. m. I:217, II:108 és 165.

ahol az úr a pokolban is úr és nem győzhetik le a szünet nélkül sújtó századok.“

Az a nemzedék, amelyet Szerb Antal és a Magyar Irodalomtudományi Társaság képvisel annak az új kornak neveltje és ma már mestere, amely kiharcolta a magyar irodalomtudomány mai megújíthatóságát; amely a szellemtörténeti módszert érvényesíti mindenütt és amely a huszadik század gazdag szempontjait és antinaturalisztikus irodalomfölfogását tudja belevinni a multnak megértésébe.

*

Irodalomtudományunk főntebb vázolt változásaiban van egy vigasztaló mozzanat: az, hogy a magyar hagyományok folytonosságának nem árthat semmiféle nemzedék-ellentét. A tézis és az anti-tézis mindig megtalálja a maga összefoglaló, továbbépítő szintézisét.

(Szeged.)

Zolnai Béla